

Draaiboek Wolf op Rijksterreinen

Informatie en handelingsprotocol voor medewerkers van het
Rijksvastgoedbedrijf en Defensie

Versie november 2018

Rijksvastgoedbedrijf
Directie Vastgoedbeheer
Team Ecologie
Rapport R000-18/09

Colofon

Auteur: 5.1.2.e

Samenstelling: Rijksvastgoedbedrijf, Directie Vastgoedbeheer
Team Ecologie
p/a Postbus 47, 6700 AA Wageningen
5.1.2.e @wur.nl

Opdrachtgever: Rijksvastgoedbedrijf

Contactpersoon RVB: 5.1.2.e en 5.1.2.e

Rapportnummer: R000-18/09

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
1.1 Achtergrond	4
1.2 Wettelijke kader	4
2. Aanwezigheid van een wolf	4
3. Risico's voor huisdieren op RVB terreinen	5
4. Risico's voor mensen op RVB terreinen	6
5. Schade en overlast door wolven op en rond RVB terreinen	6
6. Communicatie	7
7. Monitoring	8
8. Handelingsprotocol	8
9. Literatuur	10
10. Bijlagen	11
Bijlage 1. Schema handelingsprotocol wolf op RVB/Defensie terrein	12
Bijlage 2. Partijen en rollen	13

1. Inleiding

Deze nota is bedoeld als richtlijn voor medewerkers van het Rijksvastgoedbedrijf en Defensie hoe te handelen wanneer zich een wolf op een van hun terreinen bevindt, hetzij op doortocht, hetzij gevestigd. Eerst wordt kort de achtergrond geschetst, vervolgens welke aspecten de aanwezigheid van een wolf met zich meebrengt. Daarna volgt een samenvatting van de handelingen en als bijlagen een schema waarin per situatie de handelingen en contactgegevens van instanties en personen worden weergegeven en een overzicht van de relevante partijen en rollen. Deze bijlagen zijn geschikt om als A4 uit te printen en als hand-out te gebruiken. In de tekst zijn belangrijke instanties **vetgedrukt** en belangrijke handelingen onderstreept.

1.1 Achtergrond

De kans dat binnen enkele jaren wolven voor korte of langere tijd aanwezig zijn op terreinen van het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) en Defensie of zich daar permanent vestigen, is aanzienlijk.

Het "Operationeel Draaiboek Wolf" (IPO 2016) onderscheidt vijf verschillende fases in de vestiging van de wolf:

fase 1: er bevindt zich (af en toe) een zwervende wolf in Nederland;

fase 2: er bevindt zich een territoriale wolf in Nederland;

fase 3: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar in Nederland;

fase 4: er bevindt zich een territoriaal wolvenpaar met jongen in Nederland;

fase 5: we bevinden ons tien jaar na deze eerste voortplanting.

We bevinden ons nu aan het begin van fase 2. Rond begin 2019 zal naar alle waarschijnlijkheid het draaiboek voor fase 2 tot en met 5 in werking treden.

1.2 Wettelijke kader

De wolf is aangewezen als beschermde soort in het Verdrag van Bern en in Bijlage II en IV van de Habitatrichtlijn. Op 30 juni 2014 is de wolf in Nederland aangewezen als beschermde inheemse diersoort (Ministerie van Economische Zaken 2014). Deze aanwijzing heeft tot gevolg dat het doden, vangen of opzettelijk verontrusten van in het wild levende wolven verboden is.

2. Aanwezigheid van een wolf

Het is van belang om de aanwezigheid van wolven goed te documenteren. Met kennis van de verspreiding kan adequaat gehandeld worden door bevoegde instanties, bijvoorbeeld bij het nemen van preventieve maatregelen tegen predatie van landbouwhuisdieren. Ook kunnen waarnemingen informatie geven over de vraag of het om een solitaire zwervende wolf gaat of bijvoorbeeld een paartje dat zich gevestigd heeft. Daarnaast geven waarnemingen inzicht in hoe wolven zich gedragen in het landschap.

Het is daarom noodzakelijk om zeker te weten of een melding ook daadwerkelijk betrekking heeft op een wolf en niet op een ander dier. De praktijk wijst uit dat er veel meldingen van wolven worden gedaan die ofwel niet te verifiëren zijn, ofwel betrekking hebben op een andere soort, bijvoorbeeld hond of vos. Het samenwerkingsverband *Wolven in Nederland* verstrekt informatie over herkenning van wolven en documentatie van sporen op haar website.

Waarnemingen die waarschijnlijk betrekking hebben op een wolf (zicht, uitwerpselen, prooidier, etc.) op of bij een terrein van het RVB of Defensie moeten zo snel mogelijk worden doorgegeven aan het wolvenmeldpunt van Wolven in Nederland (www.wolveninnederland.nl) en tegelijk bij de plaatselijke terreinbeheerder en Team Ecologie van het RVB (Bijlage 1). Het wolvenmeldpunt zal de waarneming valideren en besluiten of het om een waarschijnlijke of zekere wolf gaat, of om een ander dier. Bij sterke verdenking van een wolf kan besloten worden om aanvullend onderzoek uit te voeren, bijvoorbeeld door prentenonderzoek, het verzamelen van DNA of onderzoek aan prooidieren. Dit kan in opdracht van WIN of het Faunafonds ook door een deskundige van het RVB uitgevoerd worden, mits diegene de instructiebijeenkomst DNA-monsternamen van Wageningen Environmental Research (voorheen Alterra) en de cursus “Documentatie van wolvenmeldingen” aangeboden door LUPUS (Instituut voor Wolvenmonitoring en -onderzoek in Duitsland) gevolgd heeft. Op dit moment voldoet alleen ondergetekende aan deze voorwaarden. De terreinbeheerder zal de informatie doorzetten naar relevante personen binnen de krijgsmacht (Base-Co, terreinopzichter) en eventueel de wildbeheerders (coördinator jacht).

3. Risico's voor huisdieren op RVB terreinen

Hoewel wolven voornamelijk jagen op hoefdieren, is de kans aanwezig dat er slachtoffers vallen bij gehouden dieren. Studies in Duitsland hebben uitgewezen dat het dieet van de wolven voor ongeveer 1% bestaat uit landbouwhuisdieren (voornamelijk schapen) (5.1.2.e et al. 2015). Op de RVB terreinen lopen weinig landbouwhuisdieren rond, met uitzondering van enkele terreinen waar begraaasd wordt met schapen en/of runderen voor het natuurbeheer. De richtlijnen uit het draaiboek rond de preventie en vergoeding van schade aan vee en huisdieren gelden ook op de rijksterreinen. In overleg met de (5.1.2.e van het terrein en de eigenaar van de dieren zullen bij definitieve vestiging van een wolf, passende maatregelen getroffen moeten worden om de schade te voorkomen en te beperken. Belangrijk is om goede informatie en voorlichting te geven aan de beheerders van kuddes landbouwhuisdieren. Het platform **Wolven in Nederland** (www.wolveninnederland.nl¹⁾) heeft expertise in huis om hierbij te adviseren en ook te ondersteunen (5.1.2.e et al. 2015). Het **Faunafonds** (www.bij12.nl)²⁾ handelt namens de gezamenlijke provincies de schade af en kent al dan niet vergoedingen toe.

Verder zijn er incidenten waarbij wolven honden aanvallen en zelfs doden (www.agrarheute.com)³⁾. In het geval van honden zijn wolven niet zozeer gericht

op de hond als prooidier, maar op zelfverdediging of het verdedigen van een territorium. Hondenbezitters die zich begeven op RVB terreinen moeten de algemene regels naleven, dat wil zeggen: honden aanlijnen en zich niet buiten de paden begeven. In hondenlosloopgebieden is derhalve het risico op een wolf-hond ontmoeting groter, maar die blijft erg klein aangezien de verwachting is dat wolven hondenlosloopgebieden zullen mijden. Jagers moeten zich bewust zijn van de risico's als ze met hun hond het terrein in gaan. Extra voorlichting door het RVB aan hondenbezitters en jagers en handhaving van regels kan nodig zijn indien zich een wolf permanent vestigt in of rond een terrein.

4. Risico's voor mensen op RVB terreinen

Aanvullend op de informatie die in de het Wolvenplan (Groot Bruinderink & Lammertsma 2013) en het Draaiboek Wolf (IPO 2016) is gepubliceerd over risico's, kan het volgende worden gemeld. Net als in andere gebieden vormen wolven op de terreinen van het RVB en Defensie geen gevaar voor mensen, zolang de dieren met rust worden gelaten. De kans dat een wolf daadwerkelijk mensen aanvalt is zeer klein en in de jaren 1950-2000 zijn er in ^{5.1.2.e} mensen gedood door wolven, waarvan 5 door rabide wolven (Linnell *et al.* 2002) (www.wikipedia.org⁴). Om het in perspectief te plaatsen, in Nederland overleden tussen 1981 en 2006 29 mensen als gevolg van aanvallen door honden (www.minderhondenbeten.nl⁵). Rabiës is zo goed als uitgeroeid in West-Europa.

Er zijn voorbeelden uit Duitsland van probleemwolven, die hun natuurlijke schuwheid ten opzichte van de mens (tijdelijk) waren kwijtgeraakt. Vaak ging het hier om jonge wolven. In de meeste gevallen herstelde de schuwheid zich nadat het betreffende dier zich bij een roedel gevoegd had. Er is één geval in Duitsland bekend waarbij een wolf, afkomstig van de roedel op ^{5.1.2.e} is gedood vanwege de geringe schuwheid naar mensen (www.spiegel.de⁶). Er zijn vermoedens dat dit gedrag ontstaan is doordat de wolf in het verleden mogelijk is benaderd en zelfs is gevoerd door militairen. Voor de Nederlandse situatie is het belangrijk dat Defensie en het RVB gerichte voorlichting geven aan militairen en het publiek over hoe om te gaan met de aanwezigheid van wolven. Daarmee worden problemen voorkomen.

5. Schade en overlast door wolven op en rond RVB terreinen

Over het algemeen zijn wolven schuw en mijden ze mensen en bebouwing. Het risico op verstoren van het dagelijks en functioneel gebruik van terreinen van Defensie is klein. Militaire oefeningen zullen naar verwachting geen hinder ondervinden indien zich een wolf in het terrein bevindt. Dat wordt anders wanneer een specifieke oefening tot gevolg zou hebben dat een wolf verstoord of gedood zou worden

of dat zijn verblijfplaats verstoord zou worden. In de praktijk zal dit niet snel voorkomen, zoals we ook zien bij andere strikt beschermde soorten. De wolf zal de plekken opzoeken waar de kans op verstoring gering is. Mocht het nodig zijn, dan kan een klein gebied rondom een wolvenhol tot verboden gebied verklaard worden.

De wolf kan invloed hebben op het gedrag van wilde hoefdieren. Dit is onderdeel van het natuurlijke systeem en zal niet leiden snel tot schade. Hoe de wolf het gedrag van wilde hoefdieren in Nederland zal gaan beïnvloeden is niet te voorspellen.

Een risico is de toeloop van belangstellenden als gevolg van de aanwezigheid van een wolf in een van de terreinen. Dit kan schade aanbrengen aan de natuur door fysieke verstoring en het verstoren van de rust. Bovendien kan in munitiegevaarlijke terreinen een veiligheidsrisico optreden voor bezoekers zelf. Hiertegen moet, net als bij andere overtredingen, worden opgetreden door de reguliere handhavers, BOA's en de Marechaussee. Informatieverstrekking over de aanwezigheid van een wolf op een oefen- of schietterrein zal altijd getoetst moeten worden aan bovenstaande risico's.

6. Communicatie

Juiste en feitelijke communicatie is van groot belang. De **provincies** hebben de regie in de communicatie als het gaat om de wolf en zijn in eerste instantie verantwoordelijk voor woordvoering. Dit geldt met name voor berichtgeving over schade en beleidszaken. Waar het gaat om communicatie over de aanwezigheid van een wolf, wordt de beslissing aan de terreineigenaar gelaten, maar wel in samenspraak met de provincie. Kortom, overleg met **betrokkenen** en **terreinbeheerders**, waaronder het **RVB**, is hierbij essentieel en wordt ook gezocht. Daartoe is het belangrijk om een centraal aanspreekpunt te hebben binnen het RVB, waar het gaat om communicatie (Bijlage 1). Daarnaast is het wenselijk om een kernboodschap te formuleren, die gebruikt wordt bij alle communicatie over de wolf op terreinen van Defensie en het RVB. Dit is een zaak van de **Directie en Afdeling Communicatie** van beide ministeries.

Wolven in Nederland verzorgt publieksvoorlichting over wolven in algemene zin en over het conflictarm samenleven met wolven.

Informatie over wolven wordt gedeeld met de relevante instanties. Per geval moet worden bekeken of er ruchtbaarheid aan gegeven kan of moet worden. Indien aan de orde, wordt er door de communicatie medewerkers van RVB en/of Defensie gecommuniceerd naar het publiek en media, dit altijd in overleg met de betreffende provincie. Dit kan ook andersom, door provincies, maar altijd in overleg.

Afspraken reactieve communicatie:

- Woordvoering richting pers over al dan niet aanwezige wolven ligt bij de

Provincie en daarnaast bij Defensie. Alleen in uitzonderingsgevallen verzorgt het RVB de woordvoering. Deze afweging wordt gemaakt door **woordvoering / persvoorlichting** van het RVB.

- Word je door een journalist benaderd met vragen, verwijst dan altijd door naar de afdeling **communicatie cq. woordvoering / persvoorlichting** van het RVB. Het wordt daarbij zeer op prijs gesteld wanneer je de afdeling communicatie cq. woordvoering / persvoorlichting hierover zo snel mogelijk informeert.
- Bij alle overige vragen is het standpunt steevast: “De wolf is een beschermde diersoort. Het RVB en Defensie gaan daarmee om zoals met alle andere beschermde diersoorten.”
- We doen geen uitspraak over de vraag of wolven wel of niet gewenst zijn. Het is niet aan het RVB hierover een standpunt in te nemen. Het RVB verwijst in voorkomende gevallen door naar LNV en het IPO.

7. Monitoring

Monitoring is van belang in het kader van de rapportageverplichtingen naar het **Rijk en de EU** (Natura 2000). Daarnaast is het belangrijk om de populatieontwikkeling van de wolf in Nederland goed te volgen. Er is namelijk weinig kennis over hoe de wolf zich gaat gedragen in ons land. Vergelijkingen met Duitsland zijn niet altijd valide omdat het landschap, landgebruik, bevolkingsdichtheid en prooidierdichtheid anders zijn dan in Nederland. Actieve monitoring met cameravallen, idealiter waarbij individuele dieren herkend kunnen worden, geeft inzicht in het terreingebruik en de populatiestructuur. Het **RVB** kan hier een bijdrage aan leveren door op haar terreinen een monitoringsysteem in te richten met cameravallen en door medewerkers tijdens hun reguliere werkzaamheden te laten uitkijken naar sporen. Dit kan indien nodig aangevuld worden met het zoeken naar uitwerpselen voor DNA onderzoek. De monitoring op RVB terreinen zal onderdeel moeten uitmaken van een netwerk, aangezien de terreinen slechts een onderdeel zijn van een groter territorium. Daarom zal monitoring gecoördineerd uitgevoerd moeten worden. In de praktijk zal dat door de **provincies** gebeuren in samenwerking met terreinbeheerders, onderzoeksinstituten en onderzoeksbureaus.

8. Handelingsprotocol

- Meldingen doorgeven aan **Wolven in Nederland** en het **RVB**;
- Bij permanente aanwezigheid van wolven moeten preventieve maatregelen worden genomen door **houders van landbouwhuisdieren** op RVB terreinen;
- Schade aan landbouwhuisdieren melden bij **Faunafonds** en **Wolven in Nederland**;

-
- Indien nodig zetten de **terreinbeheerders** informatie door naar de relevante personen binnen **Defensie**;
 - Voorlichting geven aan militairen en publiek over omgang met wolven in de terreinen, via **Directies Communicatie RVB en Defensie**;
 - Zij gebruiken hierbij een kernboodschap opgesteld door de **RVB en Defensie**;
 - Handhaven van verboden en geboden, met nadruk op hondenaanlijngedood door **BOA's RVB en Defensie**;
 - Informatie over het voorkomen van wolven en andere relevante informatie wordt (onder embargo) gedeeld met de relevante instanties, zoals **Wolven in Nederland en Faunafonds**;
 - **Communicatiemedewerkers RVB en Defensie** coördineren de communicatie onder regie van de **provincie**, altijd in overleg;
 - Waar nodig zal gerichte monitoring worden uitgevoerd met cameravallen en zoeken naar sporen onder leiding van **RVB**.

9. Literatuur

- 5.1.2.e & 5.1.2.e 2013. Voorstel voor een wolverplan voor Nederland; versie 2.0. Alterrapport 2486. Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Wageningen.
- IPO, Interprovinciaal overleg, 2016. Operationeel 5.1.2.e 1. Interprovinciaal overleg (IPO) - Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland (BACVP), s.l.
- Linnell, J., 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e S. Brainerd, U. Breitenmoser, 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e H. Okarma, H.C. Pedersen, 5.1.2.e 5.1.2.e 5.1.2.e & P. Wabakken, 2002. The fear of wolves: A review of wolf attacks on humans. NINA: Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.
- Ministerie van Economische Zaken, 2014. Regeling van de Staatssecretaris van Economische Zaken van 25 juni 2014, nr. 13107468, tot wijziging van de Regeling aanwijzing dier- en plantensoorten Flora- en faunawet (Aanwijzing van de wolf als beschermde inheemse diersoort). In: Ministerie van Economische Zaken (5.1.2.e), Vol. Staatscourant stcrt-2014-18306. Ministerie van Binnenlandse Zaken, , Den Haag.
- 5.1.2.e 5.1.2.e & 5.1.2.e 2015. Effectieve en praktisch uitvoerbare preventieve maatregelen ter voorkoming van predatie van vee door wolven. ARK Natuurontwikkeling & 5.1.2.e Faunawerk, Nijmegen, Wageningen.

¹<https://www.wolveninnederland.nl/wolf-en-mens>

²<https://www.bij12.nl/over-bij12/bij12-units/unit-faunafonds/>

³<https://www.agrarheute.com/agrarheutecom/wolfsentnahme-hundsgefaehrlicher-wolf-tot-542554>

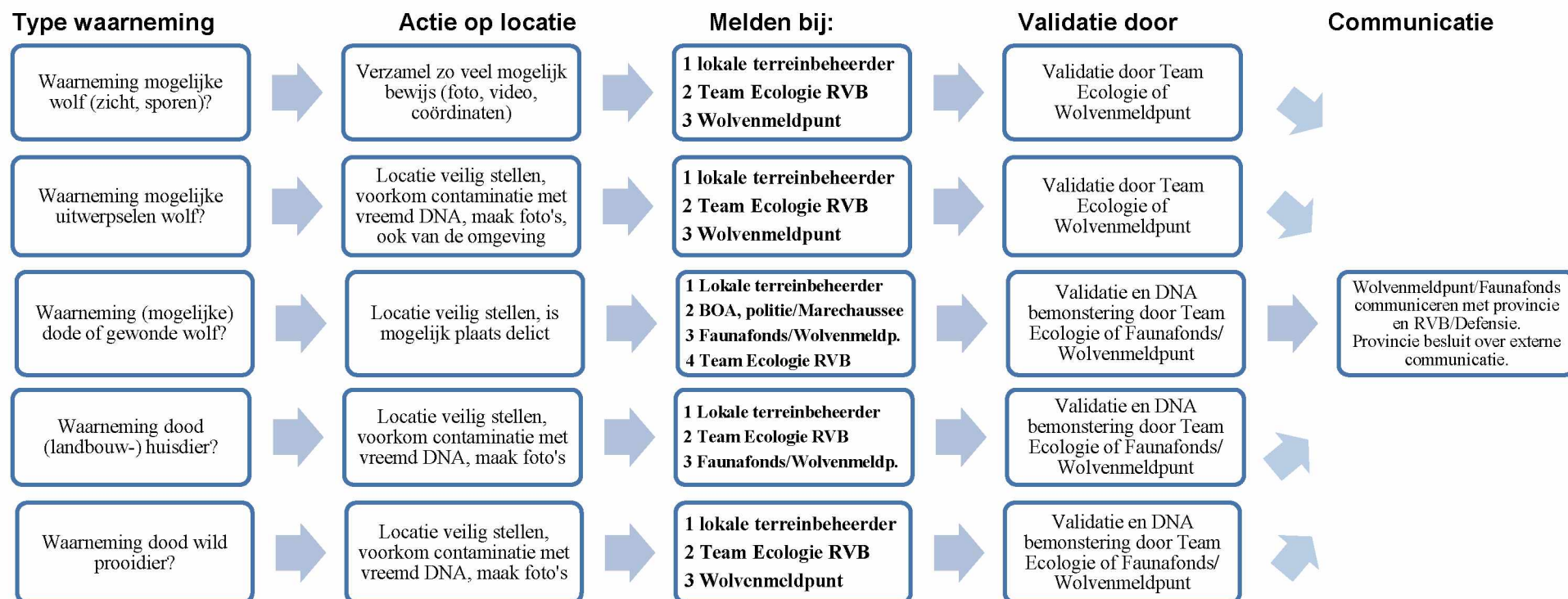
⁴https://en.wikipedia.org/wiki/Wolf_attack

⁵<http://www.minderhondenbeten.nl/bijtincidenten/feiten-en-cijfers/>

⁶<http://www.spiegel.de/wissenschaft/natur/problemwolf-kurti-in-niedersachsen-gezielt-erschossen-a-1089772.html>

10. Bijlagen

Bijlage 1. Schema handelingsprotocol wolf op RVB/Defensie terrein

Contacten

Wolvenmeldpunt Wolven in Nederland www.wolveninnederland.nl/wolf-gezien (urgent: 5.1.2.e)

Team Ecologie RVB, 5.1.2.e @wur.nl of 5.1.2.e of 5.1.2.e (privé)

Faunafonds infofaunafonds@bij12.nl 5.1.2.e; www.faunaschade.nl

Politie 0900-8844

Koninklijke Marechaussee 0800-1814

Afd. Comm. RVB, 5.1.2.e 5.1.2.e @rijksoverheid.nl of 5.1.2.e

Dir. Comm. 5.1.2.e Berg 5.1.2.e @mindef.nl of 5.1.2.e

Terreinbeheerders RVB

Regio	Beheerder	Mobiel
Friesland, Drenthe, Groningen	5.1.2.e Altena	5.1.2.e
Overijssel, Noord-Veluwe	Brand 5.1.2.e	5.1.2.e
Zuid-Veluwe	Arthur Varkevisser	5.1.2.e
Z-Holland, N-Holland, Utrecht	5.1.2.e Oerlemans	5.1.2.e
Noord-Brabant West	5.1.2.e	5.1.2.e
Noord-Brabant Oost	5.1.2.e	5.1.2.e

Bijlage 2. Partijen en rollen

PARTIJ	SPECIFIEKE ROL
Rijk	Is verantwoordelijk voor het borgen van het internationale beschermingsregime van de wolf. Verder is het Rijk eindverantwoordelijke voor het zes-jaarlijks aan de Europese Commissie indienen van de ontwikkelingen in verspreiding en aantal van o.a. de wolf, conform de Habitatrichtlijn.
Provincie	Is verantwoordelijk voor het faunabeleid: de uitvoering van het beleid ten aanzien van de wolf. Het Faunafonds van BIJ12 helpt en ondersteunt hun hiermee. Dit draait om bevorderen van goede informatieverstrekking over de wolf, snelle afhandeling van meldingen en landbouwschade en, indien nodig, het nemen van acties die boeren en burgers het vertrouwen geven dat de veiligheid niet in het geding zal zijn. De Provincies hebben de regie over de communicatie en zijn in principe degene die de resultaten van o.a. DNA onderzoek naar buiten brengen.
Faunafonds van BIJ12	Is verantwoordelijk voor het vergoeden (dagwaarde) van gehouden dieren wanneer deze zijn aangevallen door een wolf. Er moet wel bewijs zijn dat dit is gedaan door een wolf: dus binnen 24 uur moet iemand van (of bevoegd door) het Faunafonds op locatie het slachtoffer (vaak schaap) onderzoeken op DNA van wolven(-speeksel). Het is zaak om het schaap niet aan te raken of te verplaatsen. Bij warm weer, eventueel afdekken waarbij de bijtonden zo min mogelijk worden aangeraakt.
Wageningen Environmental Research (WenR, voorheen Alterra)	Beschikt over de expertise om door middel van DNA-analyse vast te stellen of er in monsters (bijv. haren, keutels, prooiresten) sprake is van wolf-DNA. Dit duurt doorgaans twee tot vier weken. Daarnaast heeft WenR expertise om door middel van sectie op prooidieren (wilde en landbouwdieren) te beoordelen of een wolf als mogelijke dader kan worden aangemerkt voor de schade. WEnR heeft ook een ontheffing om dode wolven te verplaatsen.
Wolven in Nederland (WIN)	Om de opkomst goed te kunnen monitoren, te documenteren en objectieve voorlichting te kunnen geven, is het samenwerkingsverband Wolven in Nederland (WIN) opgericht. Deelnemende organisaties zijn Natuurmonumenten, ARK Natuurontwikkeling, FREE Nature, Koninklijke Jagersvereniging, IVN, IFAW, Studio Wolverine, Rewilding Foundation en de Zoogdierverseniging. Vaste gasten zijn verder ^{5.1.2.e} Staatsbosbeheer en Ministerie van Defensie/Rijksvastgoedbedrijf. Sinds 2017 is Wolven in Nederland verantwoordelijk voor het wolvenmeldpunt, een centraal punt voor communicatie en het valideren van waarnemingen. WIN wordt gerund door een kleine groep professionals, ondersteund door deskundige wolvenadviseurs en geschoolde vrijwilligers.

Overgenomen uit het handelingsprotocol van Landschap Overijssel.